

KİTAP TANITIMI

Şeyhü'l-İslam İbn Kemal'in Hadis Yorumları

Muammer Bayraktutar,

İlahiyat, Ankara, 2016.

Halis Demir*

Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Yazar eserde İbn Kemâl'e ait iki adet Kırk Hadis Şerhini tercüme etmekte, hadislerin tahrir ve değerlendirmesini yapmakta, ayrıca bazı tespit, tenkit ve tahlillerde bulunmaktadır. Söz konusu risalelerde hayatın her alanına ait hadisler mevcuttur. Dolayısıyla konulu bir kırk hadis risalesi değildir.

Yazar önsözde kitapla ilgili yaptığı çalışmaları şöyle özetlemektedir: "Amacımız söz konusu şerhlerin Türkçe 'ye kazandırılmasını sağlamakla birlikte üzerinde bazı tespitler ve değerlendirmelerde bulunmaktır. Zira İbn Kemal hadisleri seçmede ve değerlendirmede titiz davranmamıştır.(...) Yararlandığımız kaynakta oldukça fazla yazım hatası bulunması, şerhi anlamamızı güçleştirmiştir. Bu tür durumlarda metni doğru anlamak ve çözmek için İbn Kemal'in nakilde bulunduğu eserlere yeniden müracaat edilmiş, karşılaştırmalarda, tetkik ve tahkiklerde bulunulmuştur. Keza açıklamasını yaptığı ve değindiği hadislerin kaynaklarına yer verilmiş, bu arada kısaca sıhhat durumlarına işaret edilmiştir. Çalışmada yeri geldiğinde dipnotlarda tarafımızdan bazı açıklamalarda, tenkit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur." (s.10) Kitabın mütevazı başlığına rağmen yazar eseri tercümeyle ilave olarak hadislerin tahririni, konuyla ilgili bazı tartışmaları ve müellifin şerhine bazı izah ve tercihlerini ilave etmiştir. Bu haliyle kitap hadis meraklıları ve ihtisas yapmak isteyenleri için rehber bir çalışma hüviyetindedir. Kitaba yazarın ilave ettiği kaynak eserler listesi de bu gayretin bir ifadesidir.

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, halisdemir@cumhuriyet.edu.tr

Kemalpaşazade Ahmed b. Süleyman (v.940/1534) Tokat'ta doğmuş İstanbul'da vefat etmiş, II. Bayezit, Yavuz Selim ve Kanuni Süleyman dönemlerinde müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık vazifelerinde bulunmuş bir Osmanlı alimidir. İslami İlimlerin birçok alanında eser veren müellifin 220 adet risale ve kitapları tespit edilmiştir. (s.12) Bu eserler üzerine çalışmalar yapılmış, sempozyumlar düzenlenmiş, bazıları basılmıştır. Bu sebeple ilgi alanının genişliği ve eserleri sebebiyle bazı âlimler tarafından Suyûtî gibi başka âlimlerle mukayese edilmiştir.

İbn Kemal kırk hadis şerhlerine ilişkin risâlelerini hadis ve rivayetlerde geçen garib kelimeleri açıklama ve dil tahlilleri ağırlıklı olarak yazmıştır. Muhteva tahliline dair örnekler de şerhte mevcuttur. Bazı kelimelerin açıklamasını garibu'l-hadis kitaplarından iktibas etmiştir. Yazarın çalışmasından İbn Kemal'in hadis ve şerh anlayışına dair çalışmaların da bulunduğunu öğreniyoruz. Bu şerhte bir hadis aliminin hassasiyetinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. O, hemen hemen hadislerin kaynaklarını belirtmemiş, hadislerin metin ve senedine dair değerlendirmelerde bulunmamıştır.(s.14-16)

İbn Kemal risaleyi yazma gayesini şerhte şöyle ifade etmektedir: "Bu konuda lafzı fasih ve açık olan, mana bakımından isnadının sıhhatine delalet eden hadisleri seçtim. Nitekim bazı meselelerde kendisine dayanılarak içtihatla bulunulması, bazı delillerle ilişkili olması ve bunlardan hükümler çıkarılması bunu göstermektedir. Zira hadis dirayet bakımından sabit olduğunda, rivayet bakımından sabit olması gerekmez. Bu da Rasulullah (sas)'ın şöyle buyurması nedeniyledir: "Benden hakka uygun bir hadis rivayet ettiğinizde onu tasdik edin ve onu söylemiş olsam da olmasam da ona tutununuz " (s. 18) Bu yaklaşım hadisçiliğe uygun değildir. Rivayet-dirayet bütünlüğünün gözetilmediği anlaşılmaktadır. Hadis ilminde hadislerin sıhhatini tespitte hadisler, önce senet tenkidine, ardından metin tenkidine tabi tutulur. (s. 19) İbn Kemal'in bu yaklaşımının zararlarından birisi şudur: Hadis ilmi ölçülerine göre bir hadis sahih olmadığı halde buna itibar edilmesi, kullanılması ve buna istinaden hüküm inşa edilmesi yanlış bir hadis kanaati oluşturacaktır. İbn Kemal bu eserinde hadisçilerin zayıf, münker, mevzu, sahih ve hasen şeklinde sınıflandırılan hadislere metin tenkidine girmeksizin yer vermiştir. (s.21) Bunun bir sonucu olarak hadislerin hepsini hadis kaynaklarından almadığı hadisleri tahrir eden Bayraktutar tarafından tesbit edilmiştir. İbn Kemâl'in kullandığı kaynakları arasında İslami ilimlerin birçoğuna dair eser bulunmaktadır. Hadisleri aldığı kaynaklar arasında Merginani'nin Hidaye'si, Kasani'nin Bedai'si, Kerhi'nin Muhtasar'ı, Zemahşeri'nin Keşşaf'ı bunlardan bazılarıdır. (s. 22) Bayraktutar'ın tespitine göre,

İbn Kemal'in hadisleri tenkite tabi tutmamasının altında önceki müelliflere itimadı vardır. Hadisleri izah ederken de söz konusu eserlerdeki açıklamaları hiçbir değerlendirmeye tabi tutmadan nakletmektedir. (s.22-23) Bunlara rağmen biz bu hadis risalelerinden hareketle dönemin ilim anlayışını ve düşünce yapısını çıkarabiliriz. (s. 24)

Bayraktutar eserde, önce hadisin Arapçasını verir, sonra tercümesine geçer. Arkasından hadisin tahricine geçer. Müellif hadislerin izahında bazı ayet ve hadislere de yer vermektedir. Yazar kendisi de müellifin izahlarına dipnotta değerlendirmelerde bulunur. Bu dipnotlarda ara ara güncel araştırmalara da atıf yapmaktadır.

Teravihle alakalı verilen bir hadisin izahında; "Teravih namazında okunacak kıratın miktarına gelince, el-Hidaye müellifine ve âlimlerin çoğuna göre, bu hususta sünnet olan bışr defa hatimle kılmaktır ve bu halkın tembelliğinden dolayı terk edilmez. Yine Bedai'de de şöyle denilmiştir: Zamanımıza gelince, efdal olan imamın halkın rağbetine ve tembelliğine göre kıratta bulunmasıdır." (s. 38) Teravihle ilgili karşımıza bir ölçü çıkmaktadır: Sünnet olan hatimle namaz kılmaktır. Nafile bir ibadet olması sebebiyle cemaatin durumu da dikkate alınmalıdır. Fakat cemaat dikkate alınacak diye maalesef bazı imamların yaptığı gibi namazın tadil-i erkânı ihmal edilemez.

İbn Kemal hadisleri şerh ederken, ayetlerden de şahit getirmektedir. Buna "Hainlik etmek de, hırsızlık yapmak da yoktur." Hadisin bir şerhi örnektir. Hadiste geçen "iğlal" kelimesi, hıyanet ve hırsızlık anlamına gelmektedir. "et-Teysir müellifli, Yüce Allah'ın "Bir peygamberin hıyanet etmesi düşünülemez." (Al-i İmran, 3/61) ayetindeki "yegullu" ifadesinin ganimete ihanet etmek anlamına geldiğini belirtmiştir. Buna göre "galle-yegullu" fiili, "dahale-yedhulu" kalıbında ihanet etmek, "gale-yegullu" ise "darabe-yedribu" kalıbında kin tutmak anlamına gelmektedir. Her türlü hıyanete ise "iğlal" denilmektedir." (s. 53-54)

Eserdeki 23. Hadis ise dikkat çekicidir. Hadisin tercümesi şöyledir: "Sultanın menetmesi, Kur'an'ın menetmesinden daha fazla ve çoktur." (s.58) Bu hadisi de mütercim hadis kaynaklarından tespit edememiştir. Aslında sahih olmayan bir hadisin şerh edilmesi, kullanılması yöneticilere itaat, bağlılık veya teslimiyet bakımından bir takım neticeler ortaya çıkarmaktadır.

İbn Kemal bazı hadislerin şerhinde biyografilere de yer vermektedir. Bunun bir örneği 26. Hadistir. Hadis: "O, ganimetleri en eşit taksim eden ve emri altındaki kimselere en adil davranandır" Şeklinde rivayet edilmiştir. Hadisin başka tariklerinden anlaşıldığına göre bu hadisin vürud sebebi Zeyd b. Harise'nin seriye komutanlığıdır. Rasulullah (s.a.s) O'nu sekiz seriyyede komutan olarak

tain etmiştir. Hadisten anlaşılan bir seriye komutanında olması gereken iki özellik Zeyd b. Harise'de bulunmaktadır. Bunlar: Ganimetleri eşit olarak paylaşmak ve askerler arasındaki anlaşmazlıkları adil bir şekilde halletmektir. (s. 63-64).

Bayraktutar kimi hadislere izah getirmemektedir. Önemine binaen açıklama yapılmasını arzu ettiğimiz bir konu da 31. Hadistir. Hadis: "Hayvan huysuzluk yapıp kaçtığı anda dövülür, tökezleyip düştüğünde dövülmez." (s. 71) Burada hayvanlara yapılan eziyet, ölçülü davranma anlatılabilir.

İbn Kemal'in şerh ettiği hadislerden birisi de kadınlarla alakalıdır. Bu 32. hadisin anlamı şöyledir: "Allah eğerler üzerindeki kadınlara lanet etsin." Yazarın tespitine göre hadis sahih değildir. İbn Kemal hadise şu izahı getirmektedir: "Hadiste de ifade edildiği üzere, eğlence ve süslenip kendisini erkelere göstermek amacıyla kadın eğere/bineğe binemez. Ancak cihada ve eşiyile beraber hacca gitmek gibi bir ihtiyaç durumunda tesettürlü olarak hayvana binmesinde bir beis yoktur." (s. 72) Bu izaha göre, bir insanın burada at olduğu dikkate alarak bir araca hangi niyetle bindiği nasıl anlaşılacaktır. Kadının bu vasıtaları kullanırken tesettüründen taviz vermemesi gerekmektedir. Ata binmenin kadın hatta erkek bakımından getireceği risklerle bir aracın taşıdığı riskler farklıdır. Belki rahatlık vardır, yine de arıza, kaza ve benzeri durumlarda kadınların trafikte erkelere göre daha fazla sıkıntı çekeceği açıktır. Yazar kadınların bisiklet sürmesine dair verilen bir fetvaya ulaşmıştır. Fetvada ilke olarak kadının bisiklete binmesinde dini bir engelin bulunmadığı belirtilmiştir. Fetvaya göre yabancı erkeklerin görebileceği yerlerde kadınların bisiklet kullanmasının caiz olmadığı fetvası verilmiştir. Zira bu durumda kadının elbisesinin dar olması, avret yerlerinin bir kısmının görülmesi gibi bir takım mahzurların doğması imkân ve ihtimal dâhilindedir (s. 73). Fetvanın gerekçesi bir yana, genel olarak erkeklerin göremeyeceği fakat bisiklet kullanılacak bir yer nasıl tasavvur edilebilir? Ancak özel alanın söz konusu olması durumunda bunun mümkün ve caiz olduğu söylenebilir.

Bildiğimiz kadarıyla İbn Kemal Hanefi mezhebine mensup bir alimdir. Öyleyse şu hadisi nasıl izah etmektedir. 40. Hadis "Zorlama altında boşama da, köle azad etme de yoktur." Sahih olan bu hadis, Hanefi mezhebine göre ikrah (zorlama bu anlama ise) halinde boşama geçerlidir. Yine iğlak kelimesinin karşılığının öfke şeklinde tercümesi belki daha uygundu. (s.90-91) Öfke halinde boşamanın sahih olmadığı kanaatine İbn Kemal'in katıldığı anlaşılmaktadır. İlginç gelen, bu konuda Hanefi kaynaklarına atıfta bulunmamasıdır.

İkinci bölümde ikinci kırk hadise geçilir. Buradaki 3. Hadis “İşlerde şaştığınız zaman kabir ehlinde yardım isteyin.” şeklindedir. Hadisin izahında Bayraktutar, İbn Teymiyye'ye nispetle hadisin mevzu olduğunu ifade eder. (s. 87) Ölüm ve kabir halkından yardım istemeye dair bir bilincin nasıl oluştuğunu göstermesi bakımından İbn Kemal'in açıklamaların özetle verilmesi yerinde olacaktır. İbn Kemal'e göre nefsin bedenle ilişkisi aşka ve sevgiye benzeyen bir ilişkidir. İnsan öldüğünde ve nefis bedenden ayrıldığında bu ilişki devam eder.(Burada ölümle nefsin bedenden ayrıldığını kabul ediyor. Fakat irtibatın sürdüğünü de ifade ediyor. Bu nasıl olabilir?) Nefis bedene meyil eder, ona yönelir. Bu sebeple ölünün kemiğini kırmak ve kabrini çiğnemek men edilmiştir. (Hadis-i şerif insanın ölüsünün dahi saygıya layık olduğu şeklinde yorumlanabilir.) Bu husus bu şekilde kabul edilince (Bunu kabul eden birileri mi var acaba?) bir kimse nefsi kuvvetli, cevheri mükemmel (Buralarda müellifin kullandığı kavram parantez içerisinde verilebilir) tesiri güçlü (Orijinal kelime nedir?) bir insanın kabrine gider, orada bir süre durur ve nefsi o topraktan (veya türbeden) etkilenirse, ziyaretçinin nefsinde o toprağa/türbeye karşı bir ilişki meydana gelir. İki nefis arasında ruhani bir karşılaşma meydana gelir. Bu ziyaretle ziyaret edilenle ziyaret edenin ruhu arasında bir fayda ve sevinç meydana gelir. İbn Kemal İmam Razi'den şu bilgiyi nakleder: Duyduğuma göre Aristo'nun talebeleri ve arkadaşları, zor bir mesele ile karşı karşılaştıklarında onun kabrine gider, o meseleyi orada incelerlermiş, sonuçta o mesele çözülür, içinden çıkılmaz meseleler ortadan kalkarmış. (Bu iktibasıyla bir hadisi şerh etmesine rağmen İbn Kemal'in bir felsefeciden nakledilen bir bilgiyi dolaylı da olsa delil getirdiği dikkat çekmektedir. Bu olay öğrencilerin تنها bir mekânda bir konuyu müzakere etmek üzere toplandıkları şeklinde değerlendirilebilir. Aristo'nun yardımı da kıssadan anlaşılıyor.) İbn Kemal'in konuyla ilgili bir başka iktibas ise yazarın müellifini tespit edemediği bir kitaptan nakli şeklindedir. Özetle şöyledir; Büyükler Allah'ın salât ve selâmı onların üzerine olsun, gökte olmakla beraber bazen oradan Allah'ın emri ile diri olarak başka yerlere intikal ederler. Bu durum onların kabirlerinde diri olmalarını gerektirmez. Kabirleriyle ilişkilerinin tamamen kesildiği ve aralarında hiçbir alaka kalmadığı da düşünülemez.(Bunun nasıl olduğuna dair bir bilginin olmadığını müellif ifade ediyor. Ölü kişilerin diri olarak bir yerlere intikal ettiklerini ifade ediyor. Yani dirilikten anladığımız, ruhun bedenle birlikteliği ise bu bir tür tenasüh sayılabilir.) Bir başka dayanağı ise şu hadistir: “Bir kimse dünyada tanıdığı mü'min kardeşinin kabrinin yanından geçer de ona selam verirse, o da onu tanır ve selâmını alır.” (İnsanlar kabirlerinde diri değil iseler bir

selamı nasıl alırlar. Yukarıda kabirde mevtaların diri olmadıklarını ifade etmişti.) (s. 89-90) Konuyla doğrudan alakasını düşündüğümüz iki ayet mealen şöyledir:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْوَدُونَ

“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah’ın, lütfünden kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar. Arkalarından kendilerine ulaşamayan (şehit olmamış) kimselere de hiçbir korku olmayacağına ve onların üzülmeyeceklerine sevinirler.” (Âl-i İmran, 3/169)

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ

“Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz.” (Bakara, 2/154)

Ayetlerde şehitlerin diri oldukları fakat ayetlere muhatap olanların onları fark edemeyecekleri anlaşılmaktadır. Bunu tefsir eder mahiyetteki diğer ayet ise Şehitlerin Allah katında rızıklandıklarını beyan etmektedir. Burada da Allah katında rızıklanıyor olmaları önemlidir. Dünyevi anlamda tasarruf kabiliyetini haiz olacak bir dirilik söz konusu değildir.

İbn Kemal’in değerlendirmeleri çeşitli hadis şarihleri tarafından da iktibas edilmiştir. (bkz. s.90) İbn Kemal’in açıklamalarına yazar şu notu koymuştur: “Hadisin Hz. Peygamber’e isnadı asılsızken ve de Hz. Peygamber ve ashabının kabirlerden böyle bir yardım talep etmeleri söz konusu değilken, ayrıca buna teşvik eden bir başka delil bulunmazken, İbn Kemal’in böyle bir nakle yer vermesi ve doğruluğunu ortaya koymak için bu kadar açıklama yapmaya yönelmesi calibi dikkattir.” (s. 90-91)

4. hadis İslam dünyasında tartışılan bazı konulara temas etmektedir. 4. Hadis meal olarak şöyledir: “Peygamber (sas) kabirleri kireçle badana etmekten menetti.” Konuyla ilgili bir başka hadis şöyledir: “Rasulullah yüksek kabirleri yerle dümdüz etmeyi emretti.” Bir üçüncü hadis şu şekildedir: “Rasulullah (sas) yüksek bir kubbe gördü ve onun hakkında sordu. Orada bulunanlar da ‘falan Ensari’nindir” diye cevap verdiler. Ensari de gelerek Peygamber (sas)’e selam verdi. Bunun üzerine Peygamber ondan yüzünü çevirdi. Ensari uğradığı bu durumu sahabilere arz etti, onlar da: O (sas) dışarı çıktığında senin kubbeni gördü, dediler. Bunun üzerine Ensari, onu yıktı, yerle dümdüz etti. Peygamber’e durum haber verilince: “İhtiyaç dışında, her bina ve yapı sahibine vebaldir.” buyurdu. (s. 92) Bu hadislerin tahlil ve değerlendirmesi bir yana hadislere parçacı yaklaşmanın tezahürleri İslam dünyasında görülmektedir. Kâbe’nin yanı başına oteller inşa eden Suud krallığı buna karşılık sünnet adına tarihi mekânları rahatlıkla imha

edebilmektedir. Onların yaklaşımlarını tasvip etmeyen başka ülke Müslümanları kabirleri yaşıyabilir bir mekân mesabesinde teşrifatla bezemektedirler.

Hadisler bizi bazı hatalara karşı ikaz etmektedir: 12. hadisin başlığı "Musibet Anında Feryad-u fiğan" şeklindedir. Hadis mealen şöyledir: "(Musibet karşısında) saçını başını yolan yahut feryat ederek ağlayan bizden değildir." Bu konuda kader mevzuu ile alakalı bir başka hadis ise meal olarak şöyledir: "Tedbirin takdire etkisi yoktur." İbn Kemal bu hadisle alakalı uzun bir izahat verir: Önce şu fetvayı nakleder: "Bir adam evinde iken depreme yakalanırsa dışarıya kaçması mekruh değildir, bilakis müstehaptır." Bu konuda Hz. Ömer ve diğer bazı sahabelerden nakillerde bulunduktan sonra Hz. Ömer'e nispetle şu ayeti şahit getirir: Allah "Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın" (Bakara, 2/195) ve "Tedbirinizi alın." (Nisa, 4/71) buyurmuştur. (s.120-121) Açıklamaya göre, tedbir alınmalıdır. Fakat takdiri yaratan Allah'tır.

33. hadis ehl-i sünnet itikadına sahip insanların sahabeler arasındaki bazı ihtilafı olayları değerlendirme konusunda bir ölçü sunması bakımından önemlidir. Hadis mealen: "Mü'min kimseye dil de uzatmaz, lanet de etmez." Hadisin şerhinde İbn Kemal konuyla ilgili sahabe dönemi olaylarına atıfta bulunur, kimi örnekler ve fetvalar verir. Buna göre Hanefi fakih Kerderi'nin bir fetvasına göre "Yezid'e lanet etmek caizdir, ancak yapmamak daha uygundur." (s. 132) Bu ölçüye göre lanet, küfür ve dinden çıkmakla itham bir müslümanın vasıfları olamaz. Başka örnekler kitabın bu bölümünde yer almaktadır. Güncel bir çalışma olması sebebiyle Yezid b. Muaviye kaynakta gösterilebilirdi.

40. hadis tartışmalı bir konuyla alakalıdır: "Satranç ve Tavla Oynamak) başlığı altındaki hadis mealen şöyledir: "Kim satranç ve tavla oynarsa elini domuz kanına batırmış gibi olur." Satrançla ilgili şu fetvaları İbn Kemal nakletmektedir: Tavla, satranç, on dört ve bütün oyunlar mekruhtur. Bunları kumar amacıyla oynarsa kumardır. Kumar da nass ile kesin haramdır." Bir başka değerlendirme şöyledir: "Bazı kimseler de, akli çalıştırdığı ve zekayı keskinleştirdiği için satranç oynamanın mubah olduğunu söylemiştir. Bu görüş İmam Şafii'den nakledilmiştir. Ebu Abbas b. Şurayh'a satranç oynamanın mubahlığı hakkında sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: Ellerini taşkınlıktan, dillerini boş şeylerden ve namazlarını unutulmaktan korudukları takdirde, arkadaşlar arasında edep ve dostlar arasında haram olmadığını sanıyorum." (s.141)

Elimizdeki kitapta, İbn Kemal'in hadis, kelam vb. eserlerine dair kaynak ve isimler vermektedir. Fıkıh alanında risaleleri kaydı geçmemektedir. İbn Kemal'in fıkıh alanındaki da risaleleri bulunmaktadır.

Kırk hadis ihitva eden eserlerin bir gelenek haline gelmiş olduğunu belirten yazarın bu konuda bir müracaat kaynağı bu alanın tespit edilen ilk muhaddisi vs. vermesi güzel olurdu. Manzum ve mensur kırk hadis risalelerinin ve şerhlerinin olduğunu biliyoruz.

Risalenin yazmalarından bahsedilmemektedir. Acaba, başka yazmalar var mıdır? Risaleye bir müdahale olmuş mudur?

Kitapta zaman zaman metin tenkidi ve tahlili konusunda örnek uygulamalar da yer almaktadır. Bu haliyle kitap öğrencileri ve meraklılarının çalışma yöntemi veya bir hadisin tahlili nasıl yapıldığına dair örnek bir metne sahip olmaları bakımından önemlidir. (s.137 vd.)

Tanıtımını yaptığımız kitap bir Osmanlı âliminin kırk hadise dair risalesi olması bakımından dikkate değerdir. Muammer Bayraktutar tercüme, tahlil, tahrir ve başka katkılarıyla esere ilavelerde bulunmuştur.